

ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ ГУМАНІТАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Голова вченої ради
факультету _____

_____ / _____

Протокол N ____

«__» _____ 2025

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з підготовки до самостійної роботи з дисципліни «Теорія пізнання»

Рівень вищої освіти бакалаврський

Спеціальність - В10 філософія

Освітня програма - політична філософія

Черкаси 2025

УДК
М 54

Упорядник: Астапова-Вязьміна О.І. к.філос.н., доцент

Рецензент: Бойко А.І., д.філос.н., професор

М 54   Методичні рекомендації до самостійної роботи з дисципліни «Теорія пізнання» для здобувачів освітнього ступеня бакалавра зі спеціальності В10 «Філософія» денної форми навчання / [Упоряд. Астапова-Вязьміна О.І.]; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2025. 14 с.

У методичних рекомендаціях міститься інформація щодо самостійної підготовки з навчальної дисципліни «Теорія пізнання». До кожної теми запропоновано пораду до самостійної роботи, рекомендації, проблемні питання, завдання до самостійної роботи та кейси, основна, допоміжна літератури та вказані інформаційні джерела. Для студентів спеціальності В10 «Філософія».

Теми та методичні рекомендації до них

Порада для самостійної роботи: При вивченні кожної теми намагайтеся знайти приклад із сучасної науки (фізики, хімії, нейробіології, соціології тощо), який ілюструє або спростовує відповідну філософську концепцію.

Тема 1 *Пізнання як предмет філософського аналізу. Природа знання, його джерела та межі. Пізнання та знання. Знання як цінність. Знання як засіб і мета. Походження та обґрунтування знання. Розбіжності філософського і наукового знання, природничого і гуманітарного знання. Характер процесу накопичення знання. Проблема достовірності та меж знання. Знання та реальність. Ознаки знання. Співвідношення понять «гносеологія» та «епістемологія». Теорія пізнання в системі філософського знання, її специфіка. Співвідношення теорії пізнання з методологією науки. Продукування та функціонування знання на тлі культурного контексту. Знання у сучасній інформаційній цивілізації.*

Рекомендації: 1. Розпочніть із чіткого розрізнення понять «знання» (результат) та «пізнання» (процес). 2. Дослідіть етимологію термінів «гносеологія» та «епістемологія», з'ясувавши, чому англійська мова надає перевагу другому. 3. Проаналізуйте знання не лише як інформацію, а як цінність, що визначає статус людини в суспільстві. 4. Зверніть увагу на джерела знання: розум, почуття, інтуїцію та авторитет. 5. Опрацюйте концепцію «меж знання» — чи є світ пізнаваним до кінця? 6. Порівняйте методологію природничих наук (пояснення) та гуманітарних (розуміння). 7. Розгляньте, як цифровізація змінює характер накопичення знань у ХХІ столітті. 8. Поміркуйте над проблемою достовірності: чи можемо ми бути впевнені у знанні, яке постійно оновлюється? 9. Вивчіть роль культурного контексту у формуванні пізнавальних стандартів. 10. Підготуйте тезаурус базових термінів теми для подальшої роботи.

Проблемні питання:

1. Чи можливе існування знання поза суб'єктом, який його усвідомлює?
2. У чому полягає «ціна» незнання в інформаційну епоху?
3. Чи є наукове знання вищою формою знання порівняно з філософським?
4. Чи може штучний інтелект бути повноцінним суб'єктом пізнання?
5. Де проходить межа між «знанням про реальність» та «конструюванням реальності»?

Завдання до самостійної роботи: Складіть «Мапу моїх джерел знань». Проаналізуйте, звідки ви берете інформацію протягом дня (навчання, соцмережі, інтуїція, батьки). Визначте, які з них ви вважаєте «гносеологічно надійними» і чому.

Кейс: Порівняйте статтю у Вікіпедії та статтю в науковому журналі про одне й те саме явище за критерієм «достовірності».

Тема 2 Основні проблеми теорії пізнання

Різноманітність форм знання. Міф, релігія, мистецтво як різновиди знання та форми пізнавальної діяльності. Буденне знання, його роль у становленні та функціонуванні науки. Поняття здорового глузду. Паранаукові форми знання. Обумовленість стосунків наукового та позанаукового знання певним етапом історичного розвитку. Проблема позанаукового знання з позицій теорії пізнання і наукової експертизи. Різновиди позанаукового знання (паранаукове, псевдонаукове, квазінаукове, антинаукове).

Рекомендації: 1. Зосередьтеся на багатоманітності форм позанаукового знання. 2. Проаналізуйте феномен «здорового глузду»: у чому його сила та обмеженість для науки? 3. Дослідіть специфіку міфологічного пізнання як цілісного світовідчуття. 4. Вивчіть критерії наукової експертизи, що дозволяють відрізнити науку від псевдонауки. 5. Розберіться у термінологічних нюансах: чим «антинаука» відрізняється від «паранауки»? 6. Зверніть увагу на те, як буденне знання стає фундаментом для наукових гіпотез. 7. Розгляньте мистецтво як

особливий спосіб пізнання світу через образи, а не поняття. 8. Проаналізуйте причини популярності езотеричних та магічних знань у сучасному раціональному світі. 9. Вивчіть роль релігійного знання у формуванні етичних засад пізнання. 10. Складіть порівняльну таблицю ознак наукового та буденного знання.

Проблемні питання:

1. Чому паранаукові теорії часто мімікують під наукову термінологію?
2. Чи може здоровий глузд бути перешкодою для наукового прогресу?
3. Яку пізнавальну функцію виконує художня вигадка?
4. Чи існують сфери життя, де релігійне знання є більш ефективним, ніж наукове?
5. Чи є міф пройденим етапом в історії людського пізнання?

Завдання до самостійної роботи: Оберіть популярний допис про астрологію, нумерологію або «швидке вивчення мови уві сні» та проаналізуйте його за допомогою 5 ознак наукового знання.

Кейс: Напишіть коротке есе (до 1 стор А4) «Чому здоровий глузд іноді заважає науці?» (на прикладі квантової фізики або круглої Землі).

Тема 3 Гносеологічна проблематика в античній філософії

Парадигми об'єктивізму, суб'єктивізму та інтерсуб'єктивізму в історії філософії. Об'єктивістична настанова античної метафізики. Істина і спосіб буття того, хто пізнає. Істину не відкривають чи створюють, в істині перебувають. Споглядання і теорія. Стосунок математики і філософії. Онтологічний статус числа. Проблема пізнаваності руху. Апорії Зенона. Платона теорія ідей. Інтелектуальне знання: мислення (poesis) і глузд (dianoia). Чуттєве знання: віра (pistis) і подібність (eikasias). Походження хіба за Платоном. Аристотелівська концепція досвіду й наукової аксіоматики. Аристотелівське поняття розсудливості (phronesis) як різновиду пізнання. Софістика і скептицизм за Античності.

Рекомендації: 1. Опрацюйте перехід від «думки» (doxa) до «знання» (episteme) у грецькій думці. 2. Усвідомте специфіку античного «споглядання» (theoria) як вищої форми активності розуму. 3. Проаналізуйте апорії Зенона як першу серйозну кризу довіри до чуттєвого пізнання руху. 4. Ретельно вивчіть «лінію пізнання» Платона та його ієрархію від тіней до ідей. 5. Дослідіть онтологію числа у піфагорейців: чому математика вважалася ключем до космосу? 6. Зверніть увагу на аристотелівське поняття «фронезису» (практичної мудрості) як форми знання. 7. Проаналізуйте аргументи софістів щодо релятивності істини («людина є мірою всіх речей»). 8. Вивчіть «скептичні тропи» як інструмент критичного мислення. 9. Розгляньте теорію «пригадування» (анамнезис) Платона як метафору пізнання. 10. Зіставте емпіризм Аристотеля з ідеалізмом Платона.

Проблемні питання:

1. Чому антична філософія вважала чуттєвий світ лише «тінню» справжнього буття?
2. Чи вдалося Зенону довести неможливість руху, чи він довів лише обмеженість нашої логіки?
3. Яке значення має античний скептицизм для сучасної критичної епістемології?
4. Чому математичне знання для греків було ближчим до божественного, ніж до прикладного?
5. Чи є «фронезис» Аристотеля знанням у сучасному науковому розумінні?

Завдання для самостійної роботи: Перегляньте фільм «Матриця» і опишіть сюжет через терміни Платона: «ейкасія», «пістіс», «діанойя» та «ноезіс».

Кейс: Спробуйте логічно спростувати одну з апорій Зенона («Ахілл і черепаха»), використовуючи сучасні знання з математики.

Тема 4 Проблеми теорії пізнання у філософії Середньовіччя та Відродження

Знання і віра. Онтологічний доказ буття Бога (за Ансельмом Кентерберійським). Як стосується цей доказ до того, що ми можемо знати? Принцип первинності найдосконалішого: наслідок не може бути досконалішим за свою причину. Принцип первинності досконалого і принцип еволюції. Значення еволюційного принципу для сучасної теорії пізнання. Питання пізнаванності найзагальнішого як вічного. Проблема стосунку загального і окремого як проблема досвідного і недосвідного пізнання. Поняття універсалій. Реалізм, концептуалізм і номіналізм. Традиція номіналізму та початок експериментальної науки. Руйнація символічної картини світу і виникнення сучасної наукової свідомості. Обґрунтування самодостатньої суб'єктивності.

Рекомендації: 1. Розгляньте проблему гармонії віри та розуму як центральну для схоластики. 2. Проаналізуйте логічну структуру онтологічного доказу Ансельма: як із поняття виводиться буття? 3. Вивчіть суперечку про універсалії: у чому полягала принципова різниця між реалізмом та номіналізмом? 4. Зверніть увагу, як номіналізм Вільяма Оккама підготував ґрунт для експериментальної науки. 5. Дослідіть принцип «бритви Оккама» як методологічну вимогу простоти знання. 6. Проаналізуйте антропоцентризм Відродження як зміну фокусу пізнання з Бога на людину. 7. Вивчіть перехід від символічного тлумачення природи до її математичного опису. 8. Опрацюйте ідею «вченого незнання» Миколи Кузанського. 9. Розгляньте магію Відродження як прообраз технологічного панування над природою. 10. Усвідомте значення еволюційного принципу «досконале породжує менш досконале».

Проблемні питання:

1. Чи є віра формою пізнання чи вона заперечує його?
2. Як дискусія про універсалії вплинула на сучасну логіку та класифікацію наук?
3. Чому ідея самодостатньої суб'єктивності виникла саме в епоху Відродження?
4. Чи може доказ буття Бога бути гносеологічно коректним?
5. Як руйнація символічного космосу змінила статус науковця в суспільстві?

Завдання для самостійної роботи: Застосуйте принцип «Бритва Оккама» до будь-якої сучасної теорії змови: як можна пояснити ці факти простіше, без множення зайвих сутностей?

Кейс: Проведіть паралель між «вченим незнанням» Миколи Кузанського та ефектом Даннінга-Крюгера.

Тема 5 Мислення як проблема теорії пізнання. Класичний ідеал раціональності

Р. Декарт – засновник теоретико-пізнавального раціоналізму. Суб'єктивність і достовірність знання. Ідеї вроджені і винайдені. Предмет пізнання за умови дуалізму протяжної реальності і суб'єкта пізнання. Істин факту та істина розуму. Дедуктивний метод пізнання. Аналіз співвідношення монізм Б. Спінози- дуалізм Р. Декарта. Етичне знання за Декартом і Спінозою. Монадологія, теодицея та проект універсальної мови (Ляйбниць). Раціоналізм як теоретико-пізнавальний фундаменталізм. Картезіанська основа новочасного скептицизму. Суперечність психологістичного раціоналізму загалом і картезіанського дуалізму зокрема.

Рекомендації: 1. Почніть із методологічного сумніву Декарта як інструменту пошуку очевидності. 2. Розберіть формулу "Cogito ergo sum" як фундамент новочасної гносеології. 3.

Вивчіть вчення Декарта про вроджені ідеї та їхню роль у пізнанні. 4. Проаналізуйте правила дедуктивного методу: від простого до складного. 5. Порівняйте монізм Спінози та дуалізм Декарта в контексті пізнаваності світу. 6. Дослідіть «інтелектуальну любов до Бога» Спінози як найвищий рід знання. 7. Опрацюйте монадологію Лейбніца: як взаємодіють замкнені суб'єктивності? 8. З'ясуйте різницю між «істинами розуму» та «істинами факту» у Лейбніца. 9. Розгляньте проект «універсальної характеристики» (мови) як прообраз сучасної логіки. 10. Усвідомте, чому раціоналізм вважав почуття «сплутаним» знанням.

Проблемні питання:

1. Чи можна сумніватися абсолютно в усьому, як пропонував Декарт?
2. Якщо ідеї вроджені, то чому люди мають різні погляди на істину?
3. Чи можлива єдина універсальна мова для всього людського знання?
4. Як дуалізм душі і тіла ускладнює пояснення механізму чуттєвого сприйняття?
5. У чому полягає етичний вимір раціоналістичного пізнання?

Завдання для самостійної роботи: Спробуйте піддати сумніву факт вашого перебування перед екраном (за Декартом). Що залишається безсумнівним?

Кейс: Складіть «етичну теорему» за методом Спінози: виведіть геометричним способом, чому бути чесним – це раціонально.

Тема 6 Сенсуалізм та емпіризм у філософії Нового часу

Дж. Локк – засновник теоретико-пізнавального емпіризму і критик раціоналізму. Сенсуалізм: походження всього знання з чуттєвого досвіду. Перцепції – першоелементи знання; атомістичний погляд на досвід. Індукція як метод отримання загального знання. Емпіристична концепція ідей. Абстрагування як головна операція думки. Пізнання як механістичне комбінування досвідного матеріалу. Теоретико-пізнавальний номіналізм: загальні ідеї є «іменами імен» (Т. Гоббс). Скептицизм Д. Г'юма, критика поняття достовірності причинового (кавзального) зв'язку та індуктивного пізнання. Критика Дж. Берклі концептуалізму в теорії пізнання. Позитивістична теорія пізнання як різновид емпіризму. Суперечливість емпіризму

Рекомендації: 1. Проаналізуйте метафору "Tabula rasa" Дж. Локка: як досвід заповнює свідомість? 2. Розрізніть прості та складні ідеї, а також первинні та вторинні якості предметів. 3. Вивчіть індукцію як метод переходу від часткових спостережень до загальних законів. 4. Дослідіть скептицизм Д. Г'юма: чому ми не можемо знати причину явища, а бачимо лише послідовність? 5. Проаналізуйте критику Г'юмом поняття «Я» (пучок перцепцій). 6. Опрацюйте радикальний суб'єктивний ідеалізм Дж. Берклі: "Esse est percipi" (бути — значить бути сприйнятим). 7. Розгляньте психологізм емпіризму: чи є закони логіки просто звичками нашого розуму? 8. З'ясуйте, як емпіризм вплинув на розвиток класичного природознавства. 9. Порівняйте номіналізм Гоббса та концептуалізм Локка. 10. Усвідомте внутрішню суперечність емпіризму: як із досвіду отримати необхідність і загальність?

Проблемні питання:

1. Якщо все знання з досвіду, то звідки беруться математичні істини, які ми не бачимо в природі?
2. Чи справді ми сприймаємо речі такими, як вони є, чи тільки свої відчуття від них?
3. Чи є «причинність» об'єктивним законом світу чи лише нашою психологічною очікуваністю?
4. Чи можна вважати позитивізм логічним завершенням емпіричної традиції?
5. Чи існує світ, коли на нього ніхто не дивиться (дискусія з Берклі)?

Завдання для самостійної роботи: Візьміть яблуко та опишіть його первинні якості (вага, форма) та вторинні (смак, запах). Чи існує яблуко як «ціле» поза цими відчуттями?

Кейс: Проаналізуйте звичку як «основу причинності» (за Г'юмом) на прикладі вашої довіри до того, що завтра зійде сонце.

Тема 7 Засади трансценденталізму

І. Кант – засновник теоретико-пізнавального трансценденталізму. Трансценденталізм та конструктивізм в теорії пізнання. Принципове розрізнення генези й обґрунтування знання, форми і змісту, факту і цінності. Умови можливості досвідного знання. Синтетичні й аналітичні, апріорні й апостеріорні судження. Критерій істинності синтетичних апріорних суджень і розрізнення теоретичного і практичного знання. Значення синтетичних апріорних суджень для обґрунтування природничого, морального й естетичного знання. Питання можливості метафізичного знання. Ставлення кантіанського й неокантіанського трансценденталізму до суджень смаку, гуманітарного, морального й особистісного знання. «Критика розуму» як неререфлексивний трансценденталізм. Суперечність теоретико-пізнавального трансценденталізму І. Канта

Рекомендації: 1. З'ясуйте суть «Коперніканського перевороту» Канта: не суб'єкт пристосовується до об'єкта, а об'єкт до пізнавальних форм суб'єкта. 2. Розберіться у видах суджень: чим «синтетичні апріорні» судження відрізняються від інших? 3. Вивчіть апріорні форми чуттєвості (простір і час) та категорії розсудку. 4. Опрацюйте розрізнення «феномена» (явища) та «ноумена» (речі-в-собі). 5. Дослідіть антиномії чистого розуму: чому розум впадає у суперечності при спробі пізнати світ як ціле? 6. Зверніть увагу на роль «трансцендентальної єдності аперцепції» у формуванні цілісного знання. 7. Проаналізуйте межі пізнання: чому метафізика як наука неможлива (за Кантом)? 8. Розгляньте різницю між теоретичним розумом (пізнання) та практичним (мораль). 9. Дослідіть поняття «схематизму»: як абстрактні категорії поєднуються з наочними образами? 10. Оцініть вплив Канта на сучасний конструктивізм у науці.

Проблемні питання:

1. Якщо ми пізнаємо лише «явища», чи означає це, що істина про світ нам назавжди закрита?
2. Чи існують простір і час поза людською свідомістю?
3. Як можливе загальнозначуще знання, якщо кожен суб'єкт «конструює» свій досвід?
4. Чи є «речі-в-собі» зайвим елементом у системі Канта, як стверджували його критики?
5. У чому полягає актуальність кантівської «критики розуму» для сучасної епістемології?

Завдання для самостійної роботи: Уявіть, що простір і час – це лінзи, вмонтовані у ваш мозок. Опишіть будь-який предмет так, ніби ви намагаєтесь пізнати його «речі-у-собі» (без простору та часу). Чи можливо це?

Кейс: Сформулюйте власне «синтетичне апріорне судження» у сфері вашої майбутньої професії.

Тема 8 Ідеалістична теорія пізнання

Г. Фіхте – ідеалістичної філософії свідомості. Г.В.Ф. Гегель – творець ідеалістичної системи, що спирається на принцип онто-гносеологічної відповідності. Рефлексія як фундаментальна структура буття, спекулятивної логіки й пізнання. Принцип рефлексії та раціоналістичне уявлення про самодостатнього і субстанційного суб'єкта як дух. Стосунок духу, свідомості й

матерії з погляду суб'єктивного і об'єктивного ідеалізму. Поняття негативності досвіду. Когерентність системи та істина. Теоретико пізнавальний антифундаменталізм Г.В.Ф. Гегеля. Ідеалістичне обґрунтування метафізично-спекулятивного пізнання. Спекулятивна дедуція як метод синтетичноапріорного пізнання. Гегелівське обґрунтування природничого знання. Гегелівське обґрунтування історичного знання та матеріальної (змістової) етики. Суперечність ідеалістичної теорії пізнання.

Рекомендації: 1. Вивчіть суб'єктивний ідеалізм Фіхте: як «Я» породжує «не-Я» для свого розвитку. 2. Опрацюйте систему Гегеля: чому «все реальне — розумне, а все розумне — реальне»? 3. Дослідіть діалектику як метод пізнання: теза — антитеза — синтез. 4. Усвідомте роль рефлексії як руху думки всередину себе. 5. Проаналізуйте концепцію «світового духу»: пізнання як процес самоусвідомлення Бога через історію. 6. Вивчіть поняття «феноменології духу»: шлях свідомості від чуттєвої достовірності до абсолютного знання. 7. Зверніть увагу на гегелівську критику кантівської «речі-в-собі». 8. Оцініть ідею когерентності: істина — це не відповідність факту, а несуперечність усієї системи. 9. Розгляньте гегелівське обґрунтування історичного знання. 10. Порівняйте гегелівський антифундаменталізм із фундаменталізмом Декарта.

Проблемні питання:

1. Чи може історія людства справді мати логічну мету, яку можна пізнати?
2. Якщо істина — це ціла система, то чи є окремих факт істинним?
3. Чи не поглинає гегелівська система індивідуальну свободу пізнання?
4. Як діалектичне мислення допомагає вирішувати логічні парадокси?
5. Чи є гегелівський ідеалізм прихованою формою теології?

Завдання для самостійної роботи: На прикладі поняття «свобода» напишіть його антитезу. Спробуйте сформулювати синтез, який об'єднує обидві сторони.

Кейс: Опишіть будь-яку історичну подію як «саморозвиток духу». Яку ідею людство усвідомило через цей конфлікт?

Тема 9 Трансцендентально-феноменологічна теорія пізнання

Трансцендентальна феноменологія (Е. Гуссерль). Обґрунтування знання і дескрипція феноменів. Принцип інтенційності свідомості. Гуссерлівська критика психологізму та історизму в теорії пізнання. Метод редуції. Гуссерлівська критика атомістичної концепції досвіду. Досвідна даність сутності. Феноменологічне розуміння джерела пізнавальних помилок. Походження наукового знання. Феноменологічна ідея обґрунтування логіки та інших наук. Парадокс суб'єктивізму: стосунок емпіричної і трансцендентальної свідомості. Поняття первинного (фундаментального) досвіду як повсякденного знання (В. Дільтей, М. Гайдегер). Феномени як даності царини повсякденності, або даності буття-у-світі. Буття-у-світі як сфера співданості суб'єктивної, об'єктивної та соціальної царин буття. Проєкти феноменологічного обґрунтування етичного й політичного знання. Феноменологія цінностей. Матеріальна етика М. Шелера. Суперечність гуссерлівського трансценденталізму.

Рекомендації: 1. Опрацюйте заклик Гуссерля «назад до самих речей»: що це означає для пізнання? 2. Вивчіть принцип інтенційності: свідомість завжди спрямована на об'єкт. 3. Розберіться в методі епохе (феноменологічної редуції): як «винести за дужки» віру в існування світу? 4. Дослідіть гуссерлівську критику психологізму: логіка не залежить від законів мислення людини. 5. Ознайомтеся з поняттям «життєвого світу» (Lebenswelt) як донаукового фундаменту знання. 6. Проаналізуйте феноменологію Гайдегера: пізнання як спосіб «буття-у-світі». 7. Вивчіть роль герменевтики в пізнанні: ми завжди вже щось розуміємо, перш ніж почати дослідження. 8. Розгляньте «матеріальну етику цінностей» М. Шелера. 9. Зверніть увагу

на парадокс суб'єктивності: як я можу бути і частиною світу, і його пізнавальним центром? 10. Усвідомте різницю між поясненням природи та описом феноменів свідомості.

Проблемні питання:

1. Чи можна справді відмовитися від усіх упереджень і «побачити річ такою, як вона є»?
2. Як феноменологія допомагає обґрунтувати об'єктивність знань у науці?
3. Чи є наше повсякденне знання більш «істинним», ніж наукові абстракції?
4. У чому полягає складність пізнання іншої людини (проблема інтерсуб'єктивності)?
5. Як емоції та цінності впливають на об'єктивність пізнання (за Шелером)?

Завдання: Протягом 10 хвилин спостерігайте за звичайним предметом (олівцем), намагаючись відкинути все, що ви про нього знаєте (назву, функцію). Опишіть чистий феномен.

Кейс: Опишіть «світ гаджета» як частину вашого «буття-у-світі»: як смартфон змінює ваше сприйняття часу та відстані?

Тема 10 Діалектико-матеріалістична теорія пізнання

Діалектико-матеріалістична теорія пізнання.. Матеріалістичний монізм. Метафізичні упередження марксистської теорії пізнання. Матерія як субстанція, «відображення» як сутнісна риса всіх «форм руху матерії». Класовий характер пізнання (К.Маркс). Діалектика достовірності знання. Історична телеологія (історіософія) як горизонт марксистської соціології знання. Проблема достовірності історичної мети (комунізму): змішування нормативної та емпіричної інстанції. «Діалектичне зняття» вимірів походження та обґрунтування знання. Практика як критерій істини. Статус філософського знання і діалектичного методу в марксизмі. Стосунок діалектичної логіки й наукових методів. Наука і світогляд. Суперечність марксистської теорії пізнання

Рекомендації: 1. Вивчіть теорію відображення: свідомість як копія, знімок матеріального світу. 2. Опрацюйте роль практики як критерію істини та основи пізнання. 3. Проаналізуйте класовий підхід Маркса: як соціальне становище «zasліплює» або відкриває істину? 4. Дослідіть діалектику абсолютної та відносної істини: ми наближаємося до істини, але не вичерпуємо її. 5. Зверніть увагу на критику ідеалізму та релігії як «хибної свідомості» (ідеології). 6. Розгляньте єдність діалектики, логіки та теорії пізнання в марксизмі. 7. Вивчіть поняття «суспільної практики» як колективного суб'єкта пізнання. 8. Опрацюйте проблему достовірності історичної мети в марксизмі. 9. Порівняйте марксистську соціологію знання з класичними гносеологіями. 10. Оцініть суперечність між детермінізмом матерії та активністю суб'єкта.

Проблемні питання:

1. Чи може практика бути універсальним критерієм істини для математики чи метафізики?
2. Як поєднати твердження про об'єктивність істини з класовою заангажованістю пізнання?
3. Чи є свідомість лише «функцією матерії», чи вона має власну логіку розвитку?
4. Чи не перетворюється марксистська теорія пізнання на ідеологічне виправдання політичної влади?
5. У чому обмеженість метафори «відображення» для опису складних творчих процесів?

Завдання: Оберіть рекламний ролик та проаналізуйте, як він формує «хибну свідомість» і які соціальні інтереси за ним стоять.

Кейс: Опишіть вашу навчальну практику як «критерій істини»: що з прочитаного в підручниках підтвердилося реальним досвідом?

Тема 11 Прагматизм і нова теорія досвіду

Прагматизм Ч.С. Пірса. Принцип тотожності досвіду й реальності. Недовершеність досвіду і плюралістичність реальності. Заперечення істини як репрезентації та відповідності реальності. Зв'язок істини з інтересами і цілями адаптації. Знання як інструменти розв'язання життєвих проблем. Заперечення психологізму старого прагматизму. Критика проекту «теорії пізнання». Мовна комунікація як умова інтерсуб'єктивності пізнання. Суперечності прагматизму.

Рекомендації: 1. Вивчіть «принцип Пірса»: значення ідеї полягає в її практичних наслідках. 2. Опрацюйте поняття істини як того, що «працює» або є корисним для адаптації. 3. Дослідіть заперечення істини як простої відповідності фактам (кореспонденції). 4. Проаналізуйте «інструменталізм» Дж. Дьюї: знання — це інструмент розв'язання проблемних ситуацій. 5. Зверніть увагу на ідею «недовершеності досвіду» та відкритості світу. 6. Розгляньте роль мовної комунікації у створенні спільного значення (інтерсуб'єктивність). 7. Вивчіть критику «глядацької теорії пізнання»: ми пізнаємо світ, діючи в ньому. 8. Опрацюйте відношення прагматизму до релігійного досвіду (У. Джемс). 9. З'ясуйте, як прагматизм вплинув на сучасну американську епістемологію. 10. Оцініть небезпеку релятивізму: якщо істина — це користь, то чи кожна користь є істиною?

Проблемні питання:

1. Чи може помилкова ідея бути істинною, якщо вона приносить практичну користь?
2. Як прагматизм відрізняє наукове знання від успішної маніпуляції?
3. Чи є знання «інструментом» чи воно має самоцінність?
4. Якщо світ плюралістичний, чи можлива єдина істина для всіх людей?
5. Як прагматизм пояснює існування абстрактних теоретичних знань, що не мають миттєвої користі?

Завдання: Оберіть наукову теорію, яка здається вам абстрактною. Опишіть, які практичні наслідки вона має для життя конкретної людини.

Кейс: Оцініть ідею «істини як успіху»: чи є успішна маніпуляція істиною в межах прагматизму?

Тема 12 Аналітична теорія пізнання

Філософія мови як розділ теорії пізнання. Логічний емпіризм. Концепції пізнання представників Віденського кола та раннього Л. Вітгенштайна. Заперечення метафізичного знання. Принцип верифікації. Ідея строгої (штучної) мови. Знання як система суджень. Епістемологічний фундаменталізм і проблема атомарних (базових, протокольних) суджень як першоелементу знання. Судження та досвід. Питання обґрунтування нормативності логіки, етики й теорії науки. Б. Рассел: логіка як сутність філософії. Концепції Г. Фреге та Л. Вітгенштайна. Суперечність аналітичної теорії пізнання.

Рекомендації: 1. Усвідомте суть «лінгвістичного повороту»: проблеми пізнання — це проблеми мови. 2. Вивчіть принцип верифікації логічного емпіризму: істинне лише те, що можна перевірити досвідом. 3. Опрацюйте «Логіко-філософський трактат» Л. Вітгенштайна: межі мови — межі мого світу. 4. Дослідіть пошук «атомарних речень» (базових протоколів знання). 5. Проаналізуйте критику метафізики як «мовного безглуздя». 6. Зверніть увагу на концепцію знання як «обґрунтованого справжнього переконання» (ЛТВ). 7. Розгляньте роль логічного аналізу у проясненні наукових понять. 8. Вивчіть ідею «мовних ігор» пізнього Вітгенштайна. 9. Опрацюйте Б. Рассела: знання за знайомством та знання за описом. 10.

З'ясуйте суперечність самого принципу верифікації (його самого неможливо верифікувати).

Проблемні питання:

1. Чи можна звести все багатство людського досвіду до логічно правильних суджень?
2. Якщо метафізичні висловлювання не верифікуються, чи означає це, що вони не мають сенсу?
3. Як мова може одночасно і відкривати реальність, і приховувати її?
4. Чи існує знання, яке неможливо висловити мовою?
5. Чи є філософія лише «терапією» для очищення мови від помилок?

Завдання: Випишіть 5 термінів із вашого молодіжного сленгу. Опишіть правила «гри», в якій ці слова мають сенс. Чи зрозуміє їх Кант?

Кейс: Спробуйте перекласти наукове речення на «мову фактів» Вітгенштайна (Трактат).

Тема 13 Істина як проблема теорії пізнання

Істина як центральна тема теорії пізнання. Істина і хиба, абсолютна і відносна істина. Основні концепції істини: кореспондентська, конвенціональна, когерентна, регулятивна, прагматична. Критерії істини. Верифікація і фальсифікація. Співвідношення пояснення та розуміння. Різновиди досвіду та різновиди істини. Істина у сфері філософії, науки, мистецтва. Скептицизм, феноменалізм, релятивізм, реалізм у теорії пізнання. Можливість об'єктивної істини у контексті змін пізнавальних парадигм та пізнавальних традицій. Істина і ступені правдоподібності (К. Поппер). Істина як ідеал пізнавальної діяльності. Концепція багатошаровості реальності та наявності істин різних типу. Конфлікт і взаємодія істин науки та істин здорового глузду. Конкретність істини.

Рекомендації: 1. Порівняйте основні концепції істини (кореспондентську, когерентну, конвенційну, прагматичну). 2. Вивчіть розрізнення між істиною та правдоподібністю за К. Поппером. 3. Опрацюйте поняття «регулятивної ідеї»: істина як мета, якої ми ніколи повністю не досягнемо. 4. Дослідіть різницю між верифікацією (підтвердженням) та фальсифікацією (спростуванням). 5. Проаналізуйте проблему відносності істини: чи залежить істина від історичної епохи? 6. Розгляньте істину в мистецтві: як художня правда співвідноситься з фактами? 7. Вивчіть концепцію «конкретності істини»: істина завжди залежить від умов місця і часу. 8. Зверніть увагу на конфлікт між «істиною науки» та «істиною життя». 9. Розберіться у феномені «постправди» в сучасному медіапросторі. 10. Складіть схему критеріїв істини для різних видів знань.

Проблемні питання:

1. Чи може конвенція (угода вчених) бути гарантом істини?
2. Що робити, коли дві логічно несуперечливі теорії (когерентність) суперечать одна одній?
3. Чи є істина відкриттям того, що було, чи створенням нового значення?
4. Чи можлива об'єктивна істина в гуманітарних науках, де дослідник є частиною об'єкта?
5. Чому спростування теорії (фальсифікація) для науки є важливішим за її підтвердження?

Завдання: Розберіть ситуацію (наприклад, оцінка історичної постаті) з позицій чотирьох концепцій істини: кореспондентської, когерентної, прагматичної та конвенційної.

Кейс: Напишіть пост для соцмереж «Чому абсолютна істина — це небезпечна ілюзія?».

Тема 14 *Натуралістична теорія пізнання*

Філософія природознавства як розділ теорії пізнання. Натуралізм. К. Поппер – критик індуктивного методу в науці та засновник еволюціоністичної теорії пізнання. Демаркація знання на підставі принципу фальсифікації. Логіка соціальних наук за К. Поппером. Проблема аподиктичних істин (за В. Селарсом і В.В.О Куайном). Проблема співмірності суджень і перекладу. Філософія і наука (позиція В. Куайна). Теорія пізнання на засадах нейробіології. Поняття автопоезиса. Пізнання як умова організації живих систем. Суперечності натуралізму.

Рекомендації: 1. Опрацюйте ідею еволюційної епістемології: пізнання як механізм виживання виду. 2. Вивчіть позицію В. Куайна щодо «натуралізації» теорії пізнання: вона має стати частиною психології та біології. 3. Дослідіть принцип демаркації К. Поппера: як відрізнити науку від міфу через фальсифікацію. 4. Розгляньте нейробіологічне обґрунтування пізнання: як структура мозку визначає наші логічні категорії. 5. Вивчіть поняття «автопоезису» (Матурана, Варела): живі системи самі створюють свій світ. 6. Проаналізуйте проблему співмірності теорій: чи можемо ми перекласти знання з однієї наукової мови на іншу? 7. Зверніть увагу на критику індукції у Поппера. 8. Дослідіть стосунок між філософією свідомості та когнітивними науками. 9. Опрацюйте поняття «емпіричного змісту» теорії. 10. Усвідомте ризики редукціонізму: чи можна звести красу істини до електричних імпульсів у мозку?

Проблемні питання:

1. Якщо наше пізнання — лише продукт еволюції, чи можемо ми довіряти його об'єктивності?
2. Чи залишиться місце для філософії, якщо теорія пізнання повністю стане частиною біології?
3. Чи справді ми бачимо світ, чи лише «модель світу», побудовану нашим мозком?
4. Як пояснити математичні істини з позицій натуралізму?
5. Чи є наука єдиним легітимним способом опису природи?

Завдання: Сформулюйте гіпотезу про вашу щоденну звичку. Опишіть умови, за яких ця гіпотеза була б фальсифікована (за Поппером).

Кейс: Проаналізуйте «автопоезис» вашої навчальної групи: як вона сама себе організовує та підтримує знання?

Тема 15 *Логіка та методологія наукового пізнання*

Логіка та послідовність етапів наукового дослідження. Проблема, гіпотеза, наукова ідея, концепція, закон як структурні компоненти теоретичного пізнання. Наукова ідея як спроба нетрадиційного пояснення явищ. Наукові гіпотези, їх формування та обґрунтування. Науковий факт та його структура. Роль наукових фактів у науковому дослідженні. Наукова теорія як система достовірного знання. Вимоги до наукових теорій. Концепція як спосіб розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї теорії. Взаємодія теоретичного та емпіричного рівнів пізнання. Поняття методу, методології, методики. Філософські, загальнонаукові та конкретнонаукові методи пізнання. Емпіричні методи дослідження (спостереження, опис, порівняння, вимірювання, експеримент).

Рекомендації: 1. Чітко розрізніть емпіричний (факти) та теоретичний (закони) рівні пізнання. 2. Вивчіть структуру наукової теорії: аксіоми, правила виводу, закони. 3. Опрацюйте етапи дослідження: від постановки проблеми до перевірки гіпотези. 4. Дослідіть методи емпіричного рівня: спостереження, опис, вимірювання, експеримент. 5. Зверніть увагу на специфіку «наукового факту»: він завжди теоретично завантажений. 6. Проаналізуйте методи

теоретичного рівня: ідеалізація, формалізація, моделювання, аксіоматизація. 7. Вивчіть різницю між методологією та методикою дослідження. 8. Опрацюйте поняття «наукової ідеї» як інтелектуальної інтуїції. 9. Дослідіть вимоги до наукової гіпотези (несуперечність, перевірюваність). 10. Складіть класифікацію загальнонаукових методів пізнання.

Проблемні питання:

1. Чи існують «чисті» факти, не залежні від жодної теорії?
2. Чому експеримент вважається вищим за спостереження в сучасній науці?
3. Як ідеалізація (створення об'єктів, яких немає в природі, як-от «ідеальний газ») допомагає пізнати реальність?
4. Чи може комп'ютерне моделювання повністю замінити натурний експеримент?
5. Яка роль уяви та інтуїції у строгому науковому дослідженні?

Завдання: Складіть план міні-дослідження (наприклад, «Вплив кави на концентрацію»). Визначте об'єкт, предмет, метод та сформулюйте робочу гіпотезу.

Кейс: Наведіть приклад «ідеалізації» у вашій спеціальності.

Тема 16 Пізнання в аспекті соціальної філософії

Наука як зміст людських дій. Головна теоретико-пізнавальна теза історизму: змінюваність стандартів істинності та пізнання. Обґрунтування знання як узгодження з тим, що вже визнано (наявні переконання і соціальні практики). Генеалогія (археологія) знання за М. Фуко. Поняття епістемі. Дискурс та істина. Герменевтика суб'єкта і теорія пізнання. Критика позитивістичної методології з боку П. Феєрабенда. Плюралізм знання. Феєрабендове заперечення демаркації науки й міфу. Концепція історичної динаміки знання Т. Куна. Наука як діяльність наукових співтовариств. Поняття парадигм як змінюваних стандартів раціональності. Заперечення теоретично нейтральної мови спостереження. Поняття наукових теорій як історичних мов

Рекомендації: 1. Опрацюйте тезу історизму: критерії істини змінюються разом із розвитком суспільства. 2. Вивчіть концепцію «археології знання» М. Фуко: як влада формує те, що вважається істиною. 3. Розберіться в понятті «епістемі» як прихованого коду культури певної епохи. 4. Дослідіть теорію наукових революцій Т. Куна: зміна парадигм як зміна бачення світу. 5. Проаналізуйте «епістемологічний анархізм» П. Феєрабенда: "Anything goes" (все дозволено). 6. Зверніть увагу на роль наукових спільнот у визнанні знання (соціологія науки). 7. Вивчіть концепцію герменевтики суб'єкта: як пізнання змінює того, хто пізнає. 8. Розгляньте критику демаркації між наукою та міфом у постмодернізмі. 9. Опрацюйте поняття «дискурсу» як середовища функціонування істини. 10. Оцініть вплив соціальних практик на стандарти раціональності.

Проблемні питання:

1. Чи є наука справді незалежною від політики та ідеології?
2. Якщо парадигми змінюються радикально, то чи існує прогрес у пізнанні істини?
3. Хто має право встановлювати межі між «наукою» та «псевдонаукою» в демократичному суспільстві?
4. Як «цифрові бульбашки» в соцмережах формують нові типи соціального знання та істини?
5. Чи можна вважати науку лише однією з багатьох «культурних ігор», як стверджує Феєрабенд?

Завдання: Опишіть простір вашої школи чи університету: як архітектура та розклад демонструють «владу-знання» (за Фуко)?

Кейс: Чи переживаємо ми зараз «зміну парадигми» (за Куном)? Які факти стара наука вже не може пояснити?

Основна

1. Niiniluoto I. Handbook of Epistemology // <https://philpapers.org/archive/MORSAE-6.pdf>
2. Айдукевич К. Проблеми і напрями філософії. Теорія пізнання. Метафізика // https://shron1.chtyvo.org.ua/Ajdukiewicz_Kazimierz/Problemy_i_napriamy_filosofii_Teoria_pi_znannia_Metafizyka.pdf?PHPSESSID=12spcnfp4nm7dnj2u5hj81dfu2
3. Мельничук О.Д. Теорія пізнання як основа когнітивної науки: філософський та лінгвістичний аспекти, DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.10-2.2> // http://www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/10/part_2/4.pdf
4. Філософські проблеми сучасно наукового пізнання : підручник для студентів-магістрів усіх спеціальностей і форм навчання. / Я.В. Тарароєв; О.О. Дольська; Т.М. Дишкант та ін. – Харків: Видавець Іванченко І. С., 2023. – 350 с. <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0056231.pdf>
5. Кузнєцов В. До епістемологічного аналізу наукових теорій. Вісник Національної Академії наук України. №11 (2023). <https://doi.org/10.15407/vism2023.11.032>
6. Ковальов о. методологія та практична реалізація сучасних епістемологічних підходів у науковій освіті Культурологічний альманах, (3), 228–234. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.26>
7. The Importance of Epistemology for the Study of Misinformation. Volume 57 (2024). https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352250X24000022?utm_source=chatgpt.com
8. Harris K.R. Social Virtue Epistemology and Epistemic Exactingness. https://www.cambridge.org/core/journals/episteme/article/social-virtue-epistemology-and-epistemic-exactingness/788F04F302CFAAA741BEDEB7B8560AD6?utm_source=chatgpt.com
9. Woodard E. The Epistemic Significance of Mind-Changing. Journal: *Episteme* / Volume 22 / Issue 3 / September 2025
Published online by Cambridge University Press: 28 July 2025, pp. 688-706
https://www.cambridge.org/core/journals/episteme/article/social-virtue-epistemology-and-epistemic-exactingness/788F04F302CFAAA741BEDEB7B8560AD6?utm_source=chatgpt.com
10. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy 2024. https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/92?utm_source=chatgpt.com
11. Williams M. Skepticism and Virtue Epistemology: Wittgenstein and Sosa. https://www.mdpi.com/2409-9287/10/1/7?utm_source=chatgpt.com
12. Mugleston J., C., Myung J., Sibiya L. Epistemology in the Age of Large Language Models/ https://www.mdpi.com/2673-9585/5/1/3?utm_source=chatgpt.com

Допоміжна

1. Арістотель. Метафізика // <https://v.gd/r1X9vb>
2. Hegel W.G.F. The Science of Logic https://static1.squarespace.com/static/58d6b5ff86e6c087a92f8f89/t/5913a3bb197aeab3e23ff4d3/1494459337924/Georg_Wilhelm_Friedrich_Hegel_The_Science_of_Logic.pdf
3. Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. К., 1996. С. 61-95.
4. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та прим. І. Бурковський. К. : Юніверс, 2000. 502 с.

5. Декарт р. Метафізичні розмисли К., 2002.
6. Газнюк Л.М. Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття. Монографія. – К.: ПАРАПАН, 2008. – 368 с.
7. Білокобильський О. Раціональність як межа метафізичного дискурсу // Філософська думка. – 2006. – № 5. – С.143 – 157.
8. Астапова-Вязьміна О. Чуттєве пізнання та формування смислів в цифрову епоху *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2023. №51. С. 9-16.
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.1>
<http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/uk/>

13 ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- <http://iep.utm.edu/> Internet Encyclopedia of Philosophy
- <http://philsci.univ.kiev.ua/> Сайт кафедри філософії та методології науки КНУ.
- <https://plato.stanford.edu/> Stanford Encyclopedia of Philosophy
- <https://www.britannica.com/> Britannica Encyclopedia
- <http://www.nbuv.gov.ua/> Національна бібліотека імені В.А. Вернадського
- <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd> Архів журналу Філософська думка (архів статей з теорії пізнання)
- <https://philarchive.org/browse/epistemology> Epistemology (архів статей з теорії пізнання англійською мовою)